

KS. SŁAWOMIR ZYCH* – RZESZÓW-LUBLIN

TERYTORIUM I GRANICE DIECEZJI PRZEMYSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

Na przestrzeni wieków ulegały zmianie granice łacińskiej diecezji przemyskiej oraz jej obszar. W czasach staropolskich obejmowała ona ziemię przemyską i sanocką w województwie lwowskim oraz powiat lubaczowski (woj. bełskie). Liczyła ona 18 100 km kw. i była najmniejszą terytorialnie diecezją w metropolii lwowskiej¹. W 1763 roku przyłączono do niej parafię Jaśliśka należącą do diecezji krakowskiej².

Największy wpływ na granice diecezji przemyskiej w omawianym okresie, przyniosły lata niewoli narodowej. Pierwszy rozbiór Polski i reformy cesarza Józefa II w monarchii austriackiej spowodowały zmianę granic diecezji, a jej terytorium powiększyło się prawie dwukrotnie. Na mocy dekretu cesarskiego z 13 I 1782 roku wcielono do niej galicyjską część diecezji chełmskiej³. Według koncepcji rządowych, granice diecezji przemyskiej powinny pokrywać się z jednostkami administracji cywilnej. Diecezja przemyska miała obejmować powierzchnię cyrkulów: przemyskiego, rzeszowskiego, samborskiego, leskiego, zamojskiego i żółkiewskiego. W związku z tym w 1787 roku diecezja przemyska odstąpiła archidiecezji lwowskiej 2 dekanaty: lubaczowski i sokalski, za co otrzymała 7 parafii w okolicy Przemyśla i Sambora. Zmiany te usankcjonowała Stolica Apostolska

* Ks. Sławomir Zych – dr historii, asystent w Instytucie Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL.

¹ H. Borcz, *Organizacja łacińskiej diecezji przemyskiej od XVI do połowy XVII stulecia*, [mps w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu (dalej: AAPrz)], Lublin 1979, s. 24-29; B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej 1772-1850*, „Nasza Przeszłość” (dalej: NP), 43 (1975) s. 137.

² B. Kumor, *Bulla papieża Klemensa XIII «Suprema dispositione» włączająca parafię Jaśliśka do diecezji przemyskiej*, w: *Kościół na drogach historii. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Doktorowi Tadeuszowi Śliwie*, red. J. Wołczański, Lwów 1999, s. 57-62.

³ Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej*, s. 137; tenże, *Projektowanie reorganizacji Kościoła w Rzeczypospolitej Obojga Narodów z 1790 roku*, w: *Ecclesia Posnaniensis opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, Poznań 1998, s. 109.

w 1796 roku. Cyrkuł żółkiewski pozostawiono natomiast w granicach archidiecezji lwowskiej⁴.

W okresie zaborów zmianom uległy również zachodnie granice diecezji. W 1786 roku diecezja przemyska przekazała nowoutworzonej diecezji tarnowskiej 8 parafii dekanatu krośnieńskiego, które znalazły się w granicach cyrkułu z siedzibą w Dukli. Otrzymała w zamian trzy dekanaty (głogowski, miechociński i rudnicki) z 28 parafiami należącymi do cyrkułu rzeszowskiego⁵. Kolejne zmiany przyniosła kasata diecezji tarnowskiej, wtedy to papież Pius VII bullą *Opera atque indefessa* (24 IX 1805) włączył do diecezji przemyskiej 2 obwody polityczne (tarnowski i jasielski) z 9 dekanatami i 148 parafiami. Zmiany te weszły w życie dwa lata później (1807)⁶. Kolejne zmiany zachodnich granic diecezji miały miejsce po erygowaniu w 1821 roku przez Stolicę Apostolską diecezji tynieckiej (od 1826 roku tarnowskiej)⁷. Wtedy to pod jurysdykcję bpa tynieckiego przeszły parafie cyrkułu tarnowskiego⁸.

W związku z tym, że okrąg zamojski znalazł się w 1809 roku w granicach Księstwa Warszawskiego bp A. Gołaszewski przekazał jurysdykcję kościelną na tym terenie biskupowi lubelskiemu. Okrąg ten wcielił do diecezji lubelskiej papież Pius VII na mocy bulli *Ex imposita nobis* (1818)⁹. Od 1821 roku terytorium diecezji przemyskiej obejmowało 5 obwodów politycznych: Jasło, Przemyśl, Rzeszów, Sambor i Sanok¹⁰. Pod koniec XIX w. pojawiła się koncepcja wydzielenia z części terytorium biskupstwa przemyskiego diecezji rzeszowskiej¹¹.

⁴ Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej*, s. 137-139.

⁵ Tamże, s. 139; B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786-1985*, Kraków 1985, s. 70-75; F. Pawłowski, *Premislia sacra, sive series et gesta episcoporum r.l. Premisliensium*, Cracoviae 1869, s. 635-636; J. Ataman, *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, [Przemyśl 1985], s. 35.

⁶ Kumor, *Diecezja tarnowska*, s. 88-89.

⁷ Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej*, s. 141.

⁸ Kumor, *Diecezja tarnowska*, s. 121 i 128.

⁹ Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej*, s. 141.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Projekt utworzenia biskupstwa w Rzeszowie powstał w 1900 roku. Autorem tej koncepcji był namiestnik Galicji hrabia Leon Piniński (urząd ten pełnił w latach 1898-1903), który przewidywał utworzenie diecezji rzeszowskiej na części terytorium biskupstwa przemyskiego. Nowoutworzona diecezja posiadałaby własną kapitułę katedralną liczącą zaledwie 4 kanoników, nie posiadałaby natomiast własnego seminarium. Według bpa J.S. Pelczara projekt ten posiadał aprobatę nuncjusza Stolicy Apostolskiej w Wiedniu Tetraniego [właściwie: E. Talianiego – uzup. S.Z.]. Jednym z kandydatów na urząd ordynariusza planowanego biskupstwa był ks. Józef Bilczewski, późniejszy arcybiskup metropolita lwowski ob. łac. Według K.M. Kasperkiewicz i C. Niezgody do erekcji nie doszło wobec sprzeciwu bpa Pelczara, a jak podaje ks. Bolesław Kumor, stało się tak wskutek sprzeciwu konsystorza grecko-katolickiego w Przemyślu. W 1919 roku ukazujące się w Rzeszowie czasopismo endeckie „Ziemia Rzeszowska” podało, że na konferencji biskupów polskich, która odbyła się z końcem sierpnia t.r. w Gnieźnie „uchwalono między innymi dążyć do utworzenia stolicy biskupiej w naszym mieście”. Fakt ten nie jest znany historykom Kościoła w Polsce. W krótkim komentarzu redakcyjnym zamieszczonym w 16. numerze tegoż czasopisma publicyści endeccy proponowali przenieść stolicę diecezji tarnowskiej do Rzeszowa i rozszerzyć granice diecezji krakowskiej

Zmiany terytorialne diecezji przemyskiej nastąpiły po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (1918). 1 I 1922 roku na mocy dekretu rzymskiej Kongregacji Konsystorialnej z 21 VIII 1921 roku w granicach diecezji przemyskiej znalazła się wieś Komorów wyłączona z parafii Ostrowy Tuszowskie (diec. tarnowska). Komorów został przyłączony do parafii w Majdanie Królewskim¹². Ta sama kongregacja 19 IV 1922 roku przyłączyła do parafii Schodnica (diecezja przemyska) wieś Urycz z parafii Skole w archidiecezji lwowskiej¹³. W 1924 roku na terytorium diecezji funkcjonowało 35 dekanatów z 354 parafiami¹⁴, a jej powierzchnia wynosiła 22 000 km kw¹⁵.

Po regulacji granic diecezji w 1925 roku, na mocy bulli cyrumskrypcyjnej *Vixdum Poloniae unitas* z 28 X 1925 roku, terytorium łacińskiej diecezji przemyskiej zmniejszyło się o około 1 000 km kw. (z 31 parafiami) na rzecz diecezji tarnowskiej, a otrzymała stamtąd jedną parafię (Pstragowa). Poza granicami diecezji pozostał dekanat biecki, rzepiennicki oraz ołpiński (z wyjątkiem parafii Święcany) oraz 4 parafie z innych dekanatów¹⁶. Drobną korektą granicy na wschodzie nastąpiła 7 VIII 1931 roku, kiedy to wyłączono z parafii Milatyn (diecezja przemyska) wieś Henrykówkę i włączono ją do parafii Wołczuchy (archidiecezja lwowska)¹⁷.

po Dunajec. W 1920 roku biskup Piotr Mańkowski (1866-1933) z Kamieńca Podolskiego nawiązał do projektów utworzenia diecezji rzeszowskiej. Proponował, aby należała ona do projektowanej wówczas metropolii krakowskiej. Jego wniosku nie poparł żaden z biskupów. Jak podaje ks. B. Kumor, po śmierci bp. J. S. Pelczara (zm. 28 III 1924) ks. Julian Łukaszewicz (1857-1937) z Rzeszowa, w poufnym liście do biskupa H. Przeździeckiego radził, by stworzyć nowe biskupstwo w Rzeszowie. Proponował on, by granica między diecezją przemyską ob. łac. a projektowaną diecezją rzeszowską przebiegała na linii Sandomierz-Przeworsk-Krosno. Postulował, aby uposażyć biskupstwo rzeszowskie trzecią częścią dóbr biskupa przemyskiego. Do realizacji tego projektu wówczas nie doszło. S. Zych, *Wokół koncepcji utworzenia diecezji rzeszowskiej przed 1925 roku (zarys zagadnienia)*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, 15 (2005) s. 212-213. Zob. D. Squicciarini, *Die apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt [1999], s. 255-257.

¹² S. Zych, *Zarys dziejów parafii w Ostrowach Tuszowskich*, Kolbuszowa 2003, s. 12.

¹³ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, odbitka z ABMK, s. 401.

¹⁴ *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 106.

¹⁵ J. Tarnawski, *Zmiany granic rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1925-1992*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie” (dalej: ZN WSPRz), 40 (2001) s. 174.

¹⁶ Pius XI, *Bulla „Vixdum Poloniae unitas” de d. 28 Octobr. 1925. Constitutio Apostolica dittonis Polonicae de nova dioecesium latini ritus circumscriptione*, w: S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 38-39; Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, s. 400-401.

¹⁷ Tamże, s. 401. W dwudziestoleciu międzywojennym mieszkańcy Mechowca (parafia Cmolasy) rozpoczęli starania w Kurii Diecezjalnej w Tarnowie o odłączenie ich miejscowości od parafii w Cmolasie i przyłączenie do parafii w Dzikowcu (diecezja przemyska ob. łac.) argumentując swą prośbę znaczną odległością od kościoła parafialnego. Pismem z 10 X 1935 roku kuria odrzuciła tę prośbę. Archiwum Parafialne w Cmolasie, T. Pisma Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Tarnowie do roku 1940 włącznie, [b. sygn.], Pismo Kurii Biskupiej w Tarnowie do Urzędu Parafialnego w Cmolasie z 10 X 1935 roku, b.s.

Przed wybuchem II wojny światowej terytorium diecezji przemyskiej obejmowało około 21 000 km kw. Zdecydowana większość jej obszaru znajdowała się w granicach województwa lwowskiego, a niewielka część należała do województwa krakowskiego¹⁸, co ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Struktury administracyjne diecezji przemyskiej ob. łac. w granicach województwa krakowskiego

Dekanaty	Parafie
Brzostek (część)	Bieździedza Brzostek Brzyska Kołaczyce Siekłówka
Jasło (część)	Bączal Jasło Sławęcin Święcany Szebnie Tarnowiec Trzcinica Warzyce
Nowy Żmigród (całość)	Cieklin Dembowiec (Dębowiec) Hartłowa (Harkłowa) Łężyny Łubienko Nienaszów Osiek k. Żmigrodu Osobnica Samokłęski Załęże Żmigród Nowy Żmigród Stary

Podstawa źródłowa: Schematyzm 1938, passim.

Na terytorium diecezji funkcjonowały struktury administracyjne obrządku grekokatolickiego oraz ormiańskiego. Przemyśl stanowił siedzibę biskupstwa wschodniego, którego geneza sięga XII w.¹⁹ Urzędowo diecezję grekokatolicką

¹⁸ AAPrz, [Relatio de statu dioecesis Premisliensis 1938], b. sygn., s. 1; *Schematyzm diecezji przemyskiej ob. łac. na rok 1938* (dalej: Schematyzm 1938), Przemyśl 1938, s. 207.

¹⁹ Zob. A. S. Fenczak, *Wokół początków bizantyńsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia organizacji diecezjalnej w księstwie przemyskim (koniec XI i pierwsza połowa XII wieku)*, w: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3: *Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, red. S. Stępień, Przemyśl 1996, s. 21-38.

określano jako „połączone eparchie przemyska, samborska i sanocka”²⁰. Organizacyjne biskupstwo to podlegało metropolii halicko-lwowskiej. Na pocz. lat 30. XX w jego terytorium wynosiło ok. 40 tys. km kw. Granice wschodniej diecezji przemyskiej nie pokrywały się z granicami biskupstwa łańcuckiego. Przebiegały się one „wschodnimi obrzeżami powiatów – turczańskiego, drohobyckiego i rudeckiego. Następnie [eparchia] obejmowała niewielki południowo – zachodni skrawek powiatu lwowskiego, dalej jej granica biegła znów wzdłuż powiatu rudeckiego, a następnie gródeckiego, dzieląc ten ostatni [...]. W południowo – wschodniej części diecezja przemyska opierała się o południową i wschodnią granicę powiatu żółkiewskiego oraz wschodnią powiatu sokalskiego. Na północy terytorium diecezji dochodziło do linii dawnej monarchii austro-węgierskiej z Rosją, a od powiatu niżańskiego ograniczała je zachodnia granica tego powiatu oraz sąsiednich – łańcuckiego, rzeszowskiego i strzyżowskiego. Z kolei obszar diecezji zamykała linia północnych granic powiatów: jasielskiego, gorlickiego, i nowosądeckiego, zahaczając o wschodni skrawek powiatu nowotarskiego”²¹. Południowa granica diecezji opierała się o granicę państwową. Ponadto władcy przemyskiemu podlegała parafia w Krakowie²².

W okresie II Rzeczypospolitej zaszły zmiany w organizacji Kościoła grekokatolickiego na terenie łańcuckiej diecezji przemyskiej, bowiem w 1934 roku, na mocy dekretu Stolicy Apostolskiej *Quo aptius consuleret*, powstała Administracja Apostolska Łemkowszczyzny obejmująca 9 dekanatów eparchii przemyskiej (bukowski, gorlicki, grybowski, dynowski, dukielski, krośnieński, muszyński, rymański i sanocki) ze 111 parafiami i 11 samodzielnyimi wikariatami²³. W latach II wojny światowej administrator apostolski rezydował w Sanoku (od 1938 roku)²⁴.

²⁰ Szematyzm hreko-katolyčkoho duchowenstwa zluczonych eparchij peremyskoj, sambirskojoj i sianičkojoj na rik Bożyj 1938-1939, Peremysz 1938, s. 1; M. Jabłoński, *Organizacja grekokatolickiej diecezji przemyskiej w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, w: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1: *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. S. Stępień, Przemyśl 1990, s. 230.

²¹ S. Stępień, *Organizacja i struktura terytorialna grekokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918-1939*, w: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3, s. 192.

²² Tamże.

²³ Tamże; P. J. Best, *Apostolska Administracja Łemkowszczyzny 1934-1944*, w: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 4: *Katolickie unie kościelne w Europie środkowej i wschodniej – idea a rzeczywistość*, red. S. Stępień, Przemyśl 1998, s. 249.

²⁴ K. Z. Nowakowski, *Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w latach 1939-1947*, w: *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3, s. 231, 233; W. Sołtys, *Sanok jako miejsce kultu religijnego chrześcijan obrządku wschodniego (do 1939 roku)*, w: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, cz. 2, Sanok 1994, s. 181.

Tereny powiatu Turka (należące częściowo do dekanatu samborskiego łacińskiej diecezji przemyskiej) znajdowały się także w dekanacie lwowskim²⁵ archidiecezji ormiańskiej, której początki we Lwowie sięgają XIV w.²⁶

Po rozpadzie Czechosłowacji w 1938 roku, włączono do Polski skrawek terytorium tego państwa na granicy z łacińską diecezją przemyską²⁷. Według danych Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemyśle, obszar ten liczył ok. 18-20 km kw. i obejmował wioskę Telepoveč, którą włączono do gromady Solinka w parafii Komańczy²⁸. W przyłączonej wiosce nie było łacinników. Pod względem administracyjnym, teren ten podlegał biskupowi koszyckiemu (Węgry) oraz jego wikariuszowi generalnemu na terenie Słowacji – proboszczowi z Bardejowa²⁹. Archiwum Archidiecezji Koszyckiej (Archív Košickej Archidiecézy) nie posiada akt dotyczących tej sprawy. Informacje posiadane przez Kurię Biskupią w Przemyśle były jednak niekompletne, bowiem poprawna nazwa miejscowości brzmiała: „Telepovec” i zamieszkiwali ją również łacinnicy³⁰. Należeli oni do parafii w Papinie (Papín, dekanat Humenné). Odległość miejscowości od kościoła parafialnego wynosiła 10,7 km.³¹ Wieś była siedzibą parochii greckokatolickiej należącej do eparchii w Preszowie³². Nuncjatura Apostolska w Warszawie prowadziła latem 1939 roku korespondencję z łacińskim biskupem przemyskim w sprawie przyłączenia

²⁵ Zob. Schematyzm 1938, s. 138; *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990*, s. 76 (mapa); Zob. B. Kumor, *Obsada arcybiskupstwa ormiańskokatolickiego we Lwowie w latach niewoli narodowej (1772-1918)*, „*Analecta Cracoviensia*”, 26 (1994) s. 373;

²⁶ J. Smirnow, *Katedra ormiańska we Lwowie. Dzieje archidiecezji ormiańskiej lwowskiej*, Lwów 2002, s. 7-8; Zob. Kumor, *Obsada arcybiskupstwa*, s. 371.

²⁷ Fakt ten nie jest znany w historiografii. Zob. J. Pisuliński, *Karpatorusini w polskiej polityce zagranicznej w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku*, w: *Małe regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy*, red. M. Stolarczyk, A. Bonusiak, J. Kuzicki, Rzeszów 2003, s. 63.

²⁸ AAPrz, T. Zmiana granic diecezji przemyskiej o.ł. 1925, Pismo Urzędu Parafialnego w Komańczy do Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemyśle z 25 VII 1939 roku, b.s.; tamże, Pismo Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemyśle do Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie z 26 VII 1939 roku (kopia), b.s.

²⁹ Tamże.

³⁰ Gréckokatolické Biskupstvo. Biskupská Kúria-Archív Prešov (dalej: GBBKAP), Schematyzmus 1938 [b. sygn.], s. 98-99; *Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Cassoviensis anno reparatae salutis 1938*, Cassoviae 1938, s. 133.

³¹ Tamże, s. 132-133.

³² GBBKAP, Schematyzmus 1938, s. 98-99. W wiosce znajdowała się murowana cerkiew pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Została ona wybudowana przez wiernych w 1792 roku i w tym samym roku konsekrowana. W 1925 roku wyremontowano ją i wykonano nowy ikonostas. Archiwum parochialne posiadało księgi metrykalne od 1775 roku. W 1938 roku prawo patronatu przysługiwało drowi Alfredowi Rappaportowi zamieszkałemu w Wiedniu. Od 1930 roku parafia wakowała. Nie obsadzono jej również w latach II wojny światowej. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fragopolitanae (Prešov-Prjašev) pro anno Domini 1931*, Fragopoli 1931, s. 102; GBBKAP, Schematyzmus 1938, b. sygn., s. 98-99; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et administraturae apostolicae dioec. Mukačensis in Slovachia pro anno Domini 1944*, Prešov 1944, s. 86. Obecnie (2005) wieś nosi nazwę Osadné. *Schematyzmus Košickej Archidiecézy 2004*, [Košice 2004], s. 54.

tego terenu do jego diecezji³³. Według bpa katowickiego S. Adamskiego jeszcze 25 VII 1939 roku w Watykanie nie posiadano pełnych danych, aby móc części terytorium Czechosłowacji, które znalazły się w granicach Polski, włączyć do polskiej organizacji kościelnej, bowiem Stolica Apostolska miała „jednym aktem części od Czechosłowacji odłączone” przydzielić do poszczególnych diecezji polskich³⁴. Na przeszkodzie realizacji tego projektu stanął wybuch II wojny światowej. Po kampanii wrześniowej obszar ten został włączony do Słowacji w myśl porozumienia niemiecko-słowackiego z 21 XI 1939 roku. Porozumienie to uzyskało ratyfikację parlamentu Słowacji 29 I 1940 roku³⁵.

W wyniku zajęcia terytorium diecezji w kampanii wrześniowej przez Wehrmacht i Armię Czerwoną, nastąpił podział diecezji na dwie odizolowane od siebie strefy okupacyjne: niemiecką i sowiecką. Dzieliła je naturalna granica – San. Ten sam los stał się udziałem grekokatolickiej diecezji przemyskiej³⁶, natomiast Administratura Apostolska Łemkowszczyzny znalazła się w niemieckiej strefie okupacyjnej³⁷.

Koncepcja granicy na Sanie pomiędzy dwoma agresorami pojawiła się po raz pierwszy w moskiewskich negocjacjach niemieckiego ministra spraw zagranicznych Joachima von Ribbentropa prowadzonych 22-23 VIII 1939 roku w Moskwie. W punkcie 2. „tajnego protokołu dodatkowego” zapisano, że „strefy wpływów Niemiec i ZSRR zostaną rozgraniczone w przybliżeniu wzdłuż linii rzek: Narew, Wisła i San”³⁸. W kampanii wrześniowej oddziały niemieckie przełamały polską linię obrony Sanu ostatecznie 11 IX, chociaż do 15 dnia tegoż miesiąca bronił się Przemyśl, a w późniejszych dniach teren całej diecezji znalazł się na obszarze tyłowym niemieckiej 14 Armii³⁹.

W wyniku porozumień niemiecko-sowieckich, 23 IX Wehrmacht rozpoczął odwrót z terenów położonych na wschód od Sanu, które przejęły wojska Frontu Ukraińskiego kombryga Siemiona K. Timoszenki⁴⁰. Jednocześnie Niemcy liczyli na utrzymanie części terytorium za Sanem z uwagi na występujące tam złoża ropy naftowej, co potwierdza telegram OKH z 20 IX do sztabu 14 Armii, że „linia demarkacyjna” na Sanie nie jest jeszcze ustalona, jednak dzień później (21 IX) Niemcy przyjęli warunki wycofania się za linię rzeki⁴¹. 23 IX sowiecka *Prawda*

³³ AAPrz, T. Zmiana granic diecezji przemyskiej o.ł. 1925, Pisma nuncjatury warszawskiej z 6 VII i 14 VII 1939 roku, b.s.

³⁴ Tamże, Pismo bp. katowickiego S. Adamskiego do bp. F. Bardy z 25 VII 1939 roku, b.s.

³⁵ M. Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem w latach 1939-1940*, „Przemyskie Zapiski Historyczne”, 8-9 (1991-1992) s. 151 n.

³⁶ Tamże.

³⁷ S. Nabywaniec, *Seliger Martyrerbischof Josafalt Josyf Kocylovs'kyj (1876-1947)*, „Ostkirchliche Studien”, 52 (2003) H. 2-3, s. 213; Zob. tenże, *Die Griechisch – Katholische Kirche in der Ukraine 1939-1989*, „Ostkirchliche Studien”, 53 (2004), H. 1, s. 17.

³⁸ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Aus dem Archiv des Auswärtiges Amtes*, Serie D: 1937-1945, vol. VII, Göttingen 1984, nr 229. Zob. *Wojska sowieckie na terytorium polskim*, „Kurier Poranny”, 63 (1939) nr 258, s. [1].

³⁹ P. Göldner, *Der Feldzug in Polen*, Berlin 1939, s. 63, 71.

⁴⁰ Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie*, s.153-154.

⁴¹ M. Wieliczko, *Polski przemysł naftowy pod niemiecką okupacją 1939-1945*, Lublin 2001, s. 61.

podała wiadomość, że zawarto porozumienie w tej sprawie. Dokument ten podpisali: ludowy komisarz obrony marszałek Kliment Woroszyłow i szef sztabu generalnego Armii Czerwonej komarm I rangi Borys Szaposznikow (ze strony sowieckiej) oraz gen. Ernst Köstring, płk Heinrich Aschenbrenner i ppłk. Hans Krebs (ze strony niemieckiej)⁴².

Status ten znalazł odbicie w „układzie o granicy i przyjaźni” z 28 IX 1939 roku. W oparciu o ten układ został podpisany 4 X t. roku protokół uzupełniający w sprawie granicy między ZSSR a III Rzeszą. Uściślono wówczas, że stacje Sianki i Użok pozostaną po stronie ZSRR. Sowieckie i niemieckie zespoły topografów wytyczyły przebieg granicy 9-22 X⁴³. Ostateczne porozumienie odnośnie granicy podpisano 17 VIII 1940 roku w Moskwie, gdzie uzgodniono w sposób ostateczny nazwę jako granicę państwową między Rzeszą Niemiecką a ZSRR, natomiast 31 VIII tegoż roku podpisano w Berlinie układ o stosunkach prawnych przy granicy⁴⁴.

W sowieckiej strefie okupacyjnej władzę cywilną sprawowały początkowo „komitety rewolucyjne”. Według M. Wieliczko „ta nazwa jest ogólnikiem określającym różną postać aktywności grup i jednostek afirmujących się prosowiecką służalczością, nie zawsze komunistycznej proveniencji, ale zawsze proveniencji antypolskiej”⁴⁵. Tworzenie struktur radzieckiej administracji cywilnej nastąpiło po 3 X 1939 roku. Wówczas na mocy decyzji dowództwa Frontu Ukraińskiego ustanowiono „cywilne zarządy tymczasowe”, które funkcjonowały do początków XII 1939 roku⁴⁶. Jesienią 1939 roku zapadły formalne decyzje o przynależności państwowej terenów zagarniętych przez Związek Sowiecki. 27 X 1939 roku tzw. Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Ukrainy uchwaliło przyłączenie okupowanych terytoriów do USRR, natomiast Rada Najwyższa ZSRR obradująca w dniach 1-2 XI 1939 roku zaaprobowала tę uchwałę, co przyjęła Rada Najwyższa USRR 15 XI⁴⁷. Wzdłuż granicy władze sowieckie wytyczyły 30-kilometrowy pas strefy ochronnej, znajdujący się pod nadzorem NKWD⁴⁸. Organizację struktur tej insty-

⁴² Tamże, s. 62.

⁴³ T. Bereza, P. Chmielowiec, J. Grechuta, *W cieniu „Linii Molotowa”. Ochrona granicy ZSRR z III Rzeszą między Wiszną a Solokiją w latach 1939-1941*, Rzeszów 2002, s. 22, 24.

⁴⁴ Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem*, s.173. Zob. „Wermacht” o zdobyciach terytorjalnych na wschodzie, „Więści Polskie”, 3 (1941) nr 123, s. 3.

⁴⁵ Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem*, s. 168.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ *Polska w polityce międzynarodowej (1939-1945). Zbiór dokumentów*, wyd. W. T. Kowalski, Warszawa 1989, nr 248, 249, 255; Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem*, s.168-169; J. T. Gross, *Studium zniewolenia. Wybory październikowe 22 X 1939 roku*, Kraków [b.r.]; E. Czop, *Przemysł pod okupacją radziecką – aparat okupacyjny*, w: *Polska – Europa – Świat XX wieku. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Włodzimierzowi Bonusiakowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*, red. W. Wierzbieniec, Rzeszów 2005, s. 75. Zob. szerzej A. Sudoł, *Początki sowietywizacji Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (jesień 1939 roku). Wybrane problemy polityczne i organizacyjne*, Bydgoszcz 1997, passim.

⁴⁸ Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem*, s.170; Bereza, Chmielowiec, Grechuta, *W cieniu „Linii Molotowa”*, s. 23.

tucji na tzw. Zachodniej Ukrainie ustalał rozkaz Ł. Berii z 6 XI 1939 roku⁴⁹. Wiosną 1940 roku doszło do „uszczelnienia granicy” na Sanie przez Wojska Pograniczne NKWD, które usprawniły kontrolę ludności w strefie przygranicznej. Zabronowano wówczas szeroki pas ziemi przy samej linii granicznej, rozciągnięto w miarę możliwości jedną lub dwie linie drutu kolczastego oraz zwiększono liczbę patroli między strażnicami. W pasie około 30 km od granicy utworzono sieć konfidentów, którzy meldowali o pojawieniu się obcych⁵⁰.

Nad granicą z Niemcami Sowieci wybudowali system fortyfikacji zwany Linia Molotowa. Decyzję o jej budowie podjęto 26 VI 1940 roku na rozkaz ludowego komisarza obrony S. Timoszenko i kontynuowano do wybuchu wojny z Niemcami⁵¹. Przemyśl, w sowieckich strukturach wojskowych, podlegał Kijowskiemu Wydzielonemu Okręgowi Wojskowemu i stanowił centrum Przemyskiego Rejonu Umocnionego, który „obejmował pas granicy począwszy od źródeł Sanu – wzdłuż rzeki po Sieniawę, następnie zieloną granicą dochodził do Bugu”⁵².

Według bpa W. Tomaki, rządcy wschodniej części diecezji, pod okupacją sowiecką znalazły się dekanaty: dobromilski, drohobycki, jaworowski, mościcki, rudecki, samborski, wiszeński i część leskiego z 75 parafiami⁵³. Nie jest to pełny wykaz w odniesieniu do podziału dekanalnego diecezji, bowiem według schematyzmu z 1941 roku zachodniej części diecezji, sporządzonego w formie maszynopisu, do ZSRR należały ponadto część dekanatu przemyskiego miejskiego, jarosławskiego i sieniawskiego⁵⁴.

Początkowo tereny pod okupacją niemiecką, na zachód od Sanu, podlegały Naczelnemu Dowództwu na Wschodzie (Oberkommando Ost, Oberost). Wehrmacht posiadał szeroki zakres uprawnień okupacyjnych – cywilnych i wojskowych w ramach pogotowia wojennego⁵⁵. Po 26 X 1939 roku, gdy utworzono „Generalgouvernement für die bestzten polnischen Gebiete”, tereny te włączono do GG, zaś granica na Sanie była de facto granicą Niemiec⁵⁶.

Zachodnia część diecezji weszła w skład dystryktu krakowskiego, który obejmował powierzchnię 26 150 km kw.⁵⁷ Północne skrawki diecezji znalazły się

⁴⁹ P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939-1945*, Warszawa 2002, s. 70.

⁵⁰ Tamże, s. 70.

⁵¹ T. Bereza, P. Chmielowiec, *Linia Molotowa. Krótka historia i przewodnik po zapomnianych fortyfikacjach na ziemi przemyskiej i Roztoczu*, Przemyśl 2000, s. 24.

⁵² J. Różański, „*Fall Barbarossa*” – *tragiczna karta Przemyśla*, Przemyśl 2001, s. 5.

⁵³ AAPrz, W. Tomaka, *Kronika parafii katedry ob. łac. w Przemyślu*, t. II: od 1 I 1938-1941, [b. sygn.], s.58.

⁵⁴ Tamże, *Stan personalny diecezji przemyskiej w roku 1941 [okupacja niemiecka]*, [b. sygn.], passim.

⁵⁵ Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem*, s.161-162.

⁵⁶ *Prawo Generalnego Gubernatorstwa. Rozporządzenia Generalnego Gubernatorstwa dla okupowanych polskich obszarów oraz przepisy wykonawcze do nich w układzie rzeczowym. Stan z dnia 1 maja 1940 roku*, Krakau 1940, s. 31-33; H. Frank, *Proklamation des Generalgouverneurs*, „*Ilustrowany Kurjer Codzienny*”, 30 (1939) nr 282, s.1; Bereza, Chmielowiec, Grechuta, *W cieniu „Linii Molotowa”*, s. 13.

⁵⁷ Wieliczko, *Pogranicze niemiecko-radzieckie nad Sanem*, s. 163.

w granicach dystryktu lubelskiego⁵⁸. Uczni z Instytutu Niemieckiej Pracy na Wschodzie z Krakowa poszukiwali na tym terenie śladów pobytu Germanów co miało podbudować ideologię o odwiecznej niemieckości tych ziem. Wykopaliska prowadzono na terenie łacińskiej diecezji przemyskiej m.in. w Bachórze, Turbii i Starej Wsi⁵⁹.

Granica na Sanie podzieliła stolicę diecezji – Przemysł⁶⁰. 4 XII 1939 roku prawobrzeżna część miasta z katedrą, siedzibą biskupa i seminarium znalazła się w granicach obłasti drohobyckiej⁶¹. Lewobrzeżna część Przemysła – tzw. Zasanie otrzymało 26 X niemiecki cywilny zarząd okupacyjny. Ta część Przemysła (licząca 7 km kw.) straciła prawa odrębnej jednostki administracyjnej wchodząc w skład powiatu jarosławskiego. 27 VI 1940 roku H. Frank wydał zarządzenie na mocy którego z Zasania utworzono odrębną jednostkę administracyjną Deutsch-Przemysł, która po rozszerzeniu granic na okoliczne wioski została podniesiona do rangi starostwa miejskiego⁶².

Po wybuchu wojny niemiecko sowieckiej i zajęciu sowieckiej strefy okupacyjnej przez Wehrmacht i działające na jego tyłach formacje Einsatzgruppen⁶³, granica miała charakter czysto formalny. Zniesiono ją dopiero 1 XI 1941 roku na mocy decyzji Hansa Franka wydanej 26 X t.r.⁶⁴

Rozporządzeniem Generalnego Gubernatora z 1 XI 1941 roku połączono dwie części Przemysła w jeden powiat miejski, który włączono do dystryktu krakowskiego⁶⁵, a pozostałe tereny b. okupacji sowieckiej do dystryktu Galicja ze stolicą we Lwowie, który to dystrykt od 1 VIII należał do GG⁶⁶. Terytorium diecezji w strukturach hitlerowskiej administracji cywilnej obrazuje poniższa tabela.

⁵⁸ AAPrz, Röm. kath. Dioezese Przemysł, Verzeichnis der Pfarrmatrikelämter und amtierender nach Kreishauptmanschaften geordnet, 1944, [b. sygn.], s. 7-8.

⁵⁹ W. Radig, *Das Urnenfeld von Bachorz bei Dynow*, Kr. Sanok; *Fundbericht*, „Deutsche Forschung im Osten”, J. 1941 H. 4, s.3-10; A. Rybicka, *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Institut für Deutsche Ostarbeit. Kraków 1940-1945*, Warszawa 2002, s. 29.

⁶⁰ AAPrz, W. Tomaka, *Kronika katedry*, t. 2, passim; A. Kuś, *Okupacyjne warunki działalności parafii łacińskich w Przemysłu, mps w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie*, Rzeszów 1998, passim.

⁶¹ J. Krochmal, *Wstęp*, w: J. Smółka, *Przemysł pod sowiecką okupacją. Wspomnienia z lat 1939-1941*, oprac. J. Krochmal, Przemysł 1999, s. 19.

⁶² Tamże, s. 20.

⁶³ Róžański „*Fall Barbarossa*”, passim; zob. M. Moracchini, *Oddziały specjalne Hitlera (Einsatzgruppen)*, Warszawa 2004, passim.

⁶⁴ Bereza, Chmielowiec, Grechuta, *W cieniu „Linii Molotowa”*, s. 25.

⁶⁵ A. Rachfał, *Eksterminacja ludności w Przemysłu i powiecie przemyskim w latach 1939-1941*, w: *Studia nad okupacją hitlerowską południowo-wschodniej części Polski*, red. S. Zabierowski, t. 1, Rzeszów 1976, s. 47.

⁶⁶ *Das Generalgouvernement*, oprac. M. Freiherr du Prel, Würzburg 1942, s. 362-363; zob. A. Żbikowski, *Wstęp*, w: F. Katzmann, *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja*, oprac. A. Żbikowski, Warszawa 2001, s. 9. Zob. szerzej: J. Rudnicki, *Ziemia Czerwieńska pod okupacją niemiecką. Czerwiec 1941-czerwiec 1943*, oprac. J. Gmitruk, A. Koseski, Pułtusk-Warszawa 2001, s. 55 nn.

Tabela 2. Diecezja przemyska w niemieckich strukturach okupacyjnych (1944)

Dystrykt 1	Powiat (Kreis) 2	Dekanat / część dekanatu 3	Ilość parafii 4
Krakau	Dębica	Miechocin	9
		Rozwadów	5
	Reischof (Rzeszów)	Brzozów	4
		Głogów	10 + 2 wysiedlone
		Rzeszów	13
		Sokołów	5
		Strzyżów	10
Tyczyn	11		
	Jarosław	Jarosław	10
		Leżajsk	9
		Łańcut	10
		Pruchnik	9
		Przeworsk	15
		Rozwadów	1 (filia)
		Rudnik	6 (+ 3 wysiedlone)
		Sokołów	3
	Sieniawa	3	
	Przemyśl	Przemyśl - Stadt	5 + 1 filia
		Przemyśl - Land	10
		Dobromil	9
		Dynów	3
		Mościska	1
		Pruchnik	2
		Sambor	1
	Jasło	Brzostek	5
		Jasło	8
		Nowy Żmigród	12 + 1 filia
	Krosno	Brzostek	2
		Brzozów	10
		Dukla	7
		Dynów	8
		Jaćmierz	4
		Jasło	1
		Krosno	11
		Rymanów	9
	Strzyżów	3	
	Sanok	Dobromil	1
		Jaćmierz	4
		Lesko	11
		Sanok	9

1	2	3	4
Galizien	Drohobycz	Dobromil	1
		Drohobycz	13 + 2 wysiedlone
		Rudki	2
		Sambor	14
	Lemberg – Land (Iwowski ziemski)	Jarosław	1
		Jaworów	8
		Mościska	10
		Rudki	7
		Sądowa Wisznia	6 + 1 filia
	Lublin	Biłgoraj	Leżajsk
Sieniawa			3
Kraśnik		Rozwadów	3
		Ulanów	8

Podstawa źródłowa: AAPrz, Röm. kath. Diözese Przemyśl, Verzeichniss der Pfarrmatrikelämter und amtierender nach Kreishauptmannschaften geordnet, 1944, b. sygn., passim.

W cywilnej strukturze Polskiego Państwa Podziemnego do końca 1941 roku utrzymano podział wprowadzony przez okupanta. Stało się tak w wyniku decyzji rządu emigracyjnego⁶⁷. Zachodnia część diecezji należąca do okupacji niemieckiej (1939-1941) podlegała Okręgowej Delegaturze Rządu w Krakowie⁶⁸, natomiast wschodnia część: Delegaturze Rządu na ziemie włączone do ZSRR⁶⁹. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i utworzeniu dystryktu Galicja, na obszarze tym powołano Okręgową Delegaturę Rządu Lwów (Ziem Południowo – Wschodnich)⁷⁰.

Jednym z tragicznych następstw II wojny światowej dla łacińskiej diecezji przemyskiej była utrata znacznej części terytorium. W wyniku ustaleń „Wielkiej Trójki” w Teheranie, powojenna granica Polski na wschodzie miała przebiegać wzdłuż linii Curzona. Porozumienie w tej kwestii zawarte przez PKWN i rząd ZSRR podpisano 27 VII 1944 roku⁷¹. Jeszcze w pierwszej dekadzie sierpnia „władze USRR traktowały tereny na zachód od Lwowa i Rawy Ruskiej jako integralną część republiki”⁷². Dopiero w drugiej połowie lipca na terenach okupowanych w latach 1939-1941 przez Związek Sowiecki, które przyznano Polsce, przystąpiono do tworzenia struktur polskiej administracji państwowej⁷³.

Ostateczny przebieg granicy polsko-sowieckiej na terytorium diecezji przemyskiej regulowała „Umowa między ZSRR a Polską w sprawie granic państwowych” podpisana w Moskwie 16 VIII 1945 roku. W punkcie drugim tejsze umowy zapisano, że „granica między ZSRR i Polską przechodzi [...] od punktu położone-

⁶⁷ W. Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940-1945*, Warszawa 2003, s. 287.

⁶⁸ Tamże, s. 288; Zob. szerzej: G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941-1945*, Rzeszów 1996.

⁶⁹ Grabowski, *Polska tajna administracja*, s. 108 nn.

⁷⁰ Tamże, s. 288.

⁷¹ Bereza, Chmielowiec, Grechuta, *W cieniu „Linii Mołotowa”*, s. 130.

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

go 0,6 km na południowy zachód od źródeł rzeki San na północny wschód od koryta rzeki San i dalej środkiem biegu rzeki do punktu leżącego koło miasta Solina, dalej na wschód od Przemyśla, na zachód od Rawy Ruskiej do rzeki Sołokia...⁷⁴. Ostatecznie przebieg granicy ustalono dopiero 30 IV 1947 roku, wtedy to do diecezji przemyskiej w granicach Polski przyłączono m.in. Starzawę (parafia Stubno, dek. przemyski zamiejski)⁷⁵.

W wyniku wytyczenia granicy państwowej, diecezja przemyska utraciła de facto ok. 1/3 swego terytorium (ok. 7-8 000 km kw.)⁷⁶. Poza granicami pozostało 74 parafie (4 z nich powróciły do Polski w 1951 roku) oraz, wg ks. T. Śliwy, 646 miejscowości⁷⁷. Na terenie sowieckiej Ukrainy znalazły się następujące dekanaty i parafie łańskie diecezji przemyskiej:

Tabela 3. Struktury administracyjne diecezji przemyskiej ob. łań. włączone do USRR

Dekanat	Parafie	
	Nazwa	Liczba
Przemysł* (miejski)	Niżankowice	1
Dobromil*	Błozew, Czyszki, Dobromil, Nowe Miasto, Sokołów Dobromilski (Falkenberg)**	5
Drohobycz	Borysław, Drohobycz, Dublany k/Sambora, Gaje Wyżne, Lipowiec, Medenice, Nowoszyce, Podbuż, Równe k. Medenic (Koenigsau), Rychcice, Schodnica, Stupnica Polska, Truskawiec, Wacowice, Wołoszcza	15
Jaworów*	Bruchnał, Jaworów, Krakowiec, Lipina, Mużyłowice, Szutowa	6
Lesko*	Jasień, Lutowska, Łobozew, Polana	4
Mościska	Balice, Husaków, Krukienice, Lipniki, Miżyniec, Mościska, Myślatycze, Pnikut, Radenice, Radochońce, Tamanowice, Trzcieniec	12
Rudki	Kalinów, Chłopy k/ Komarna, Komarno, Koniuszki Siemianowskie, Łanowice, Pohorce k/ Rudek, Rudki, Rumno, Tuligłowy k/ Komarna	9
Sambor	Biskowice, Borynia, Brześciany, Chyrów, Czukiew, Felsztyn, Łaszki Murowane, Łomna, Sambor, Sasiadowice, Stara Sól, Stary Sambor, Strzałkowice, Turka n. Stryjem, Wojutyce	15
Sądowa Wisznia	Bar, Milatyn, Milczyce, Ożomla, Sądowa Wisznia, Stojące, Twierdza	7
Razem:		74

* część dekanatu; ** od 1947 roku w granicach Polski

Podstawa źródłowa: Zmiany terytorialne w diec. przemyskiej od wydania ostatniego schematyzmu 1938 roku, KDP, 40 (1947) z. 1-4, s. 32-33; Schematyzm 1938, passim; Rocznik 1952, passim.

Ukształtowanie się wschodniej granicy Polski na tzw. „linii Curzona” miało wpływ na struktury administracji państwowej. Do rangi stolicy województwa, po

⁷⁴ Umowa między ZSRR a Polską w sprawie granic państwowych z 16 VIII 1945 roku, „Sztandar Ludu”, 1 (1945) nr 138, s. 1.

⁷⁵ Bereza, Chmielowiec, Grechuta, *W cieniu „Linii Mołotowa”*, s. 131; Por. Schematyzm 1938, s. 36.

⁷⁶ AAPrz, T. „Zmiana granic diecezji przemyskiej o.ł. 1925”, Dane statystyczne z diecezji przemyskiej ob. łań. [1939-1973], b.s.; *Zmiany terytorialne diec. przemyskiej od wydania ostatniego schematyzmu 1938 roku*, KDP, 40 (1947) z. 1-4, s. 32.

⁷⁷ T. Śliwa, *Z dziejów archidiecezji przemyskiej*, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej”, wydanie okolicznościowe 1993-1994, s. 102-103.

odpadnięciu od Polski Lwowa, zaczął aspirować Rzeszów. Wyzwolone 2 VIII 1944 roku to miasto, obok Lublina i Białegostoku stało się siedzibą władz wojewódzkich, jednak bez formalnego uznania. Początkowo nową jednostkę administracyjną określano mianem „wyzwolonych terenów województwa lwowskiego i krakowskiego”, a od 18 VIII 1944 roku jako „okręg rzeszowski”. Ostatecznie Rzeszów został stolicą województwa 7 VII 1945 roku. W skład nowoutworzonej jednostki administracyjnej weszły powiaty z byłego woj. lwowskiego oraz m.in. powiat jasielski i gorlicki z woj. krakowskiego. Od tego momentu całe terytorium diecezji w granicach Polski znalazło się w woj. rzeszowskim⁷⁸.

DAS TERRITORIUM UND DIE GRENZEN DER DIÖZESE PRZEMYŚL LATEINISCHEN RITUS' IN DEN JAHREN DES 2. WELTKRIEGES

Zusammenfassung

In altpolnischer Zeit umfasste diese Diözese die Regionen Przemyśl und Sanok in der Wojewodschaft Lemberg (Lwów) und den Kreis Lubaczów (Wojewodschaft Belz). Sie zählte 18 100 Quadratkilometer und war in territorialer Hinsicht die kleinste Diözese in der Kirchenprovinz Lemberg. Den größten Einfluss auf die Grenzen der Diözese Przemyśl hatten im Berichtszeitraum die Jahre der nationalen Unfreiheit. Seit 1821 umfasste das Territorium der Diözese Przemyśl fünf politische Kreise: Jasło, Przemyśl, Rzeszów, Sambor und Sanok. Vor dem Ausbruch des 2. Weltkrieges umfasste das Territorium der Diözese Przemyśl etwa 21 000 Quadratkilometer. Auf diesem Gebiet funktionierten die Verwaltungsstrukturen des griechisch-katholischen und des armenischen Ritus. Przemyśl war ostkirchlicher Bistumssitz und in Sanok residierte die Apostolische Administratur für das Lemkenland.

Im Herbst 1939 fielen die formalen Entscheidungen über die staatliche Zugehörigkeit der von der Sowjetunion okkupierten Gebiete. Am 27. Oktober 1939 beschloss die sogenannte Volksversammlung der Westukraine den Anschluss der besetzten Gebiete an die UdSSR. Bischof W. Tomaka zufolge befanden sich folgende Dekanate unter sowjetischer Okkupation: Dobromil, Drohobycz, Jaworów, Mościska, Rudki, Sambor, Wisznia und ein Teil des Dekanats Lesko mit 75 Pfarreien. Zur UdSSR gehörten außerdem ein Teil der Dekanate Przemyśl-Stadt, Jarosław und Sieniawa.

Zunächst unterstanden die unter deutscher Besatzung stehenden Gebiete westlich des San dem Oberbefehlshaber Ost. Nachdem am 26. Oktober 1939 das „Generalgouverne-

⁷⁸ *Rocznik diecezji przemyskiej na rok 1952*, Przemyśl 1952, s. 178; S. Bonusiak, *Przemiany gospodarcze w Rzeszowie w latach 1944-1988*, ZN WSPRz, 10 (1993) s. 178; W. Basak, *Formowanie się władzy komunistycznej na Rzeszowszczyźnie w latach 1944-1947*, „Studia Regionalne”, 1 (2007) s. 61; T. Ochenduszek, *Droga do powstania województwa rzeszowskiego*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji I Liceum Ogólnokształcącego im. ks. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szk. 2001/2002*, Rzeszów 2002, s. 18 nn. Zob. W. Kret, *Dzieje parafii świętych Wojciecha i Stanisława w Rzeszowie w latach 1949-1989*, Biecz 2004, s. 30-31.

ment für die besetzten polnischen Gebiete“ entstanden war, wurden diese Gebiete dem GG einverleibt, und die Grenze am San war jetzt *de facto* die Grenze Deutschlands. Der westliche Teil der Diözese gehörte zum Distrikt Krakau, der eine Fläche von 26 150 Quadratkilometern einnahm, und die nördlichen Randgebiete der Diözese befanden sich nun in den Grenzen des Distrikts Lublin. Die Grenze zwischen den beiden Besetzungszonen wurde erst am 1. November 1941 auf Befehl von Hans Frank aufgehoben.

Eine tragische Folge des 2. Weltkrieges für die lateinische Diözese Przemyśl bestand im Verlust eines beträchtlichen Teils ihres Territoriums. Infolge der Entscheidungen der „Großen Drei“ in Teheran sollte die Nachkriegsgrenze Polens entlang der Curzon-Linie verlaufen.

Den definitiven Verlauf der polnisch-sowjetischen Grenze auf dem Territorium der Diözese Przemyśl regelte der am 16. August 1945 in Moskau unterzeichnete „Vertrag zwischen der UdSSR und Polen über die Staatsgrenzen“. Infolge dieser Verschiebung der Staatsgrenze verlor die Diözese Przemyśl *de facto* ungefähr ein Drittel ihres Territoriums (etwa 7000-8000 Quadratkilometer). Außerhalb ihrer Grenzen verblieben 74 Pfarreien (4 von ihnen kehrten 1951 zu Polen zurück) und 646 Ortschaften. Auf dem Gebiet der Sowjetukraine befanden sich folgende Dekanate und Pfarreien der lateinischen Diözese Przemyśl.

Die Absteckung der Ostgrenze Polens an der sogenannten Curzon-Linie hatte auch Einfluss auf die staatliche Verwaltungsstruktur. Nachdem Lwów (Lemberg) für Polen verloren war, begann Rzeszów den Rang der Wojewodschaftshauptstadt anzustreben. Von diesem Augenblick an befand sich das gesamte Territorium der Diözese auf polnischem Gebiet in der Wojewodschaft Rzeszów.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich